

4. Кононенко О. Українська міфологія. Божества і духи. Харків: Фоліо, 2017. 191 с.
5. Мацапура Л. Повесть Н. В. Гоголя «Страшная месть» и роман М.Г. Льюиса «Монах»: типологический аспект *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди*. Сер.: Літ-во. Вип. 3 (1). 2012. С. 107–114.
6. Михед П. Слово художнє, слово сакральне...Збірник статей. Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-поліграф», 2007. 172 с.
7. Фісак І. Динаміка структури художнього образу в аспекті дихотомії «світло» й «темрява» (на матеріалі повістей збірки «Вечори на хуторі біля Диканьки» М. Гоголя *Філологічні науки*. 2017. № 26. С. 37–42.

УКД 821.161.2.091:316

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.45>

МІЖКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР НОВЕЛ КРИМСЬКОГО ЦИКЛУ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО

THE INTERCULTURAL SPACE OF THE NOVELS OF THE CRIMEAN CYCLE BY MYKHAILO KOTSYUBINSKY

Чередник Л.А.,

orcid.org/0000-0001-9589-804

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри українознавства, культури та документознавства
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

У статті розглядаються особливості міжкультурного простору новел кримського циклу відомого українського письменника-класика Михайла Коцюбинського. Проаналізовано репрезентацію життя, побуту, звичаїв, традицій кримських татар у новелах «В путях шайтана», «На камені», «У грішний світ», «Під мінаретами». Автор звертає увагу на особливості поетики, жанрової особливості творів. Кримськотатарські мотиви розкриті у творах за допомогою великої кількості лексичних засобів, семантичні компоненти яких актуалізують ознаки авторського ставлення до зображуваного світу. Відзначаються риси новаторства, що з'являються у новелах, а саме: відсутність детальних описів, побутових подробиць, розгорнутого традиційного сюжету, широкої характеристики персонажів та ін. Натомість значно більшої уваги приділяється зображенню суб'єктивних вражень і почуттів персонажів у поєднанні з об'єктивною авторською розповіддю, індивідуальним світосприйняттям та світобаченням. Варто підкреслити також появу нових для української літератури XIX – початку XX сто. жанрів (акварель, маленький нарис, публіцистична розповідь). Усі ці риси є прекрасним свідченням появи уже в ранній творчості Коцюбинського модерністських, зокрема імпресіоністичних, тенденцій, які у майбутньому стануть ознаками його неповторного стилю. Слід зазначити, що кримськотатарські мотиви розкриваються у творах і за допомогою детальних описів дивовижно-красивої природи, зокрема надзвичайно багато морських пейзажів. Письменник-реаліст, змальовуючи гострі конфлікти між прихильниками патріархальних звичаїв і традицій, вбачає ті нові, європейські віяння, що проникають у життя кримців. Вагомість новел кримського циклу полягає у тому, що письменник розкрив для тогочасного українського суспільства неповторний світ кримськотатарської культури. І разом з тим ці твори пробуджують думку читача, спонукають до глибоких роздумів про людину і суспільне життя загалом.

Ключові слова: поетика, жанрові особливості, міжкультурний простір, модернізм, сюжетні колізії.

The article considers the peculiarities of the intercultural space of short stories of the Crimean cycle of the famous Ukrainian classic writer Mykhailo Kotsyubynsky. The representation of the life, way of life, customs, traditions of the Crimean Tatars in the short stories "In the shackles of Satan", "On the stone", "In the sinful world", "Under the minarets" is analyzed. The author draws attention to the peculiarities of poetics, genre features of works. Crimean Tatar motifs are revealed in the works with the help of a large number of lexical means, the semantic components of which actualize the signs of the author's attitude to the depicted world. There are features of innovation that appear in the novels, namely: the lack of detailed descriptions, household details, a detailed traditional plot, a broad description of the characters, etc. Instead, much more attention is paid to depicting the subjective impressions and feelings of the characters in combination with an objective author's story, individual worldview and worldview. It is also worth emphasizing the emergence of new for Ukrainian literature of the XIX – early XX centuries. genres (watercolor, short essay, journalistic story). All these features are an excellent evidence of the emergence of modernist, in particular impressionist, tendencies in Kotsyubynsky's early work, which in the future will become signs of his unique style. It should be noted that the Crimean Tatar motifs are revealed in the works and with the help of detailed descriptions of the amazingly beautiful nature, in particular an extremely large number of seascapes. The writer-realist, depicting the sharp conflicts between the supporters of patriarchal customs and traditions, sees the new, European trends that penetrate into the life of the Crimean people. The importance

of the novels of the Crimean cycle is. that the writer revealed to the contemporary Ukrainian society the unique world of Crimean Tatar culture. At the same time, these works awaken the reader's mind, encourage deep reflection on man and social life in general.

Key words: poetics, genre features, intercultural space, modernism, plot collisions.

Постановка проблеми. Михайло Коцюбинський, у творчості якого оригінально поєдналися риси української та європейської прози, належить до славної когорти визначних майстрів імпресіонізму в літературі XIX століття. Він одним із перших в тогочасній українській літературі усвідомив необхідність її реформаторства в напрямі до європейського модернізму. Коцюбинський увійшов в українську літературу як «найкращий ювелір в майстерні слова» [7].

Особливе місце у творчому доробку письменника обіймає цикл кримських новел, написаних під враженням перебування в Криму.

Метою нашого дослідження є виявлення міжкультурних зв'язків у творчості М. Коцюбинського, вивчення особливостей творчої манери митця щодо художнього переосмислення кримськотатарської культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість Михайла Коцюбинського вже впродовж багатьох років цікавить літературознавців. Науковці досить детально аналізували стилістичну манеру письменника, спостерігали над ідейно-художніми особливостями його творів. Такі дослідження, зокрема, проводили П. Кононенко, П. Колесник, О. Черненко, Й. Куп'янський, В. Агеєва та багато інш. У XXI столітті окреслилися нові аспекти у вивчення творчої спадщини письменника. У наукових працях Я. Поліщука, Ю. Тимченко, О. Ковальчука та ін. розглядається культурна поетика, що допомагає краще розкрити естетичну концепцію майстра слова, застосовується компаративний, наратологічний аналіз, психоаналіз, що уможливають значно глибше поринути і зрозуміти особливості авторського світосприйняття.

Виклад основного матеріалу. Відкриття Криму для Михайла Коцюбинського сталося навесні 1895 року, коли він працював в Одеській філоксерній комісії, створеній урядом для боротьби з тлею, що знищувала виноградники. Саме тоді й відбулося його знайомство з життям і побутом кримських татар, що надзвичайно вразило його. У листі до дружини Коцюбинський із захопленням пише: «Справжнє татарське царство без впливу московщини» [3, с. 47]. Кримська земля для письменника був місцем справжнього натхнення, і перший же приїзд сюди справив на нього таке незабутнє враження, що він, за його ж сло-

вами, «ходив тут, як уві сні» [1]. Під таким сильним емоційним враженням був Коцюбинський постійно. Адже для його спостережливої натури мусульманський Крим був неабияким джерелом натхнення. Крім чарівних пейзажів, захоплювали татари зі своїми екзотичними, як для європейця традиціями, культурою, поселеннями.

Це й не дивно – знайомство з півостровом відбувається в найкрасивіших місцях – на виноградниках Південного берега, на околицях Сімеїзу. Незабаром його перевели в Алуштинську долину, потім у Куру-Узень. «Майже цілий день просидів над морем. Тихо, сонячно. Повітря таке прозоре, що Демерджі, здається, ось-ось за плечима. Море синє до чорноти, тільки білою піною б'є об берег... Такі дні бувають тільки в Криму, і то восени» [1], – пише Коцюбинський дружині в одному з листів.. І хоча в нього дуже багато роботи, але є час і для спостережень за незвичним для нього побутом місцевих жителів – кримських татар. Результатом мандрівки й став кримський цикл, до якого увійшла низка новели: «В путях шайтана», «На камені», «У грішний світ», «Під мінаретами».

Кримськотатарські мотиви розкриті у творах за допомогою великої кількості лексичних засобів, семантичні компоненти яких актуалізують ознаки авторського ставлення до зображуваного світу, детальним описам дивовижно-красивої природи.

Першим оповіданням Коцюбинського в його «кримському циклі» став твір, який за авторським визначенням є «маленьким нарисом» – «В путях шайтана» (1899). Уже з самого початку оповіді помітною є глибока обізнаність автора з основами мусульманської релігії і традиціями кримськотатарського народу. М. Коцюбинський описує кримськотатарське село і його мешканців, роблячи це коротко, але вишукано. Такими легкими акварельними дотиками він створює реальну картину з пейзажами, описами персонажів і природи, які чіпляють читача до глибини душі. Сюжет оповідання статичний, швидше схожий на ескіз, адже твір із дещо стереотипними на перший погляд темами, однією з яких є становище мусульманської жінки. Свої погляди автор доносить до читача за допомогою двох головних героїв, які є представниками абсолютно різних поглядів на світ. Це татарська дівчина Емене, яка прагне реформи традиційного суспільства, і софта [семинариста – татар.], який закликає ці традиції берегти.

Надзвичайно актуальними сьогодні є думки М. Коцюбинського про потребу діалогу західного і східного світів, які не можуть ігнорувати один одного, а мусять знаходити порозуміння, а також про суспільні реформи, які наприкінці XIX століття відбувалися в Європі і починали поширюватися на Схід. Конфлікт традиційного і новаторського у творі письменник виводить на вищий рівень – це не просто традиція протистояння новизні, а боротьба духовного і матеріального світів. В оповіданні «В путях шайтана» духовний світ зазнає поразки, його перемагають гроші, а путями шайтана стає матеріальне життя.

Окремої уваги заслуговують описи кримської природи і моря, якими М. Коцюбинський прикрасив своє оповідання, помереживши ними весь текст твору. Наприклад: «А далі було море. Блакитне, сліпучо-блакитне, як кримське небо, воно мліло у спеці літнього дня, дихало млою і, делікатними тонами зливаючись з далеким небосклоном, чарувало й вабило у свою чисту, теплу й радісну блакить...» [5, с. 68]. Або ще один опис моря: «... А воно невинне і чисте, як дівчина, в сліпучо-блакитних шатах, з низкою перлів-піни на шії, радісно осміхається до берега і пеститься, і тулиться до нього, немов кохаюча істота. Далеко од берега грає в морі табун веселих дельфінів: чорні потвори, мов виводок чортів, випливають з глибини, перекидаються в повітрі, стрімголов пірнають в море і знов виринають, щоб наново розпочати веселі ігрища» [5, с. 70]. Метафори, порівняння, епітети допомагають створити образ моря, що стає ще одним персонажем твору.

В оповіданні яскраво виражені риси новаторства, які вже з'являлися у стилі митця цього періоду. Так, у творі майже немає описів, побутових подробиць, широкої характеристики персонажів, розгорнутого традиційного сюжету. Події передаються через суб'єктивні враження й почуття персонажа у поєднанні з об'єктивною авторською розповіддю, у якій письменник зосереджує увагу на руйнуванні старих звичаїв і народженні паростків нового життя. Усе це разом: і тональність замальовок природи, і вибір художніх засобів, зокрема, епітетів, – передають душевний стан Емене, її глибокі переживання.

Події новели «На камені» (1902) розгортаються у маленькому приморському татарському селі, розташованому на скелі (тобто, на камені). Саме селище М. Коцюбинський порівнює з каменем – «татарське село здавалось грудю дикого каміння» [5, с. 86], а сірий колір каменю створює відповідний колорит твору. Упродовж всього твору камінь буде постійним безмовним персонажем.

У новелі «На камені» Коцюбинський розповідає про тяжку долю кримської татарки Фатми, яку насильно видали заміж за кривоногого м'ясника Мемета, ненависну їй та жорстоку людину. Фатма полюбила бідного наймита Алі. Наприкінці новели головні герої гинуть, зіткнувшись з неприйняттям їхнього кохання тим світом, у якому вони живуть.

Читача вражає фрагментарність, образність, акварельність стилю. Варто зазначити, що акварельність новели «На камені» полягає не тільки у барвистості зображення, не лише в «маларському» способі бачення пейзажу та людей (силуетно, барвистими плямами), а й у самій ідеї картинності, у способі композиції, розрахованої на цілісне сприймання людини і тла, пейзажу, неповторної «настроєвої атмосфери». У читача складається враження, що навіть звуки мають певне забарвлення, наприклад: «сріблястий регіт мокрих листочків», «чорна тиша», «золотий усміх» тощо.

Варто зазначити, що І. Франко вважав новелу «На камені» однією з найкоштовніших перлин нашої літератури. За його словами, «новела вражає пластичністю людських характерів, мальовничістю образів природи» [4, с. 127].

Результатом короткого перебування письменника в Бахчисарайі стала його публіцистична розповідь «Під мінаретами» (1904), у якій автор рішуче виступає проти фанатизму та мракобісся того часу. Цей твір продовжує тему визволення людини, розпочату в попередньому творі.

У центрі уваги оповідання «Під мінаретами» є не просто звичайна розповідь про трагічне кохання, а швидше змалювання прогресивних тенденцій, що зароджувалися серед татар. Саме це сприяє появі того романтичного начала, що знайшло своє відображення у новелі «На камені», творах більш пізнього періоду (наприклад, «Дорогою ціною»).

Важко сказати, чи був Коцюбинський знайомий із видатним кримськотатарським просвітителем Ісмаїлом Гаспринським та його діяльністю, але в образі вчителя Рустема, до якого звернені симпатії письменника, – явно проглядаються риси великого бахчисарайця, борця з відсталістю та неосвіченістю своїх сучасників. «Треба показати, – говорить герой, – як живуть інші народи, що вони не невірні, а старші брати, треба будити свідомість» [5, с. 95]. І в цьому вчитель і бачить своє покликання.

Слід підкреслити, що у цьому творі, як і в інших новелах циклу, письменник пропонує читачеві до роздумів низку складних проблем, що турбували суспільство на початку XX століття.

«Під мінаретами» можна назвати, передовсім, оповіданням ідей, сюжетні колізії якого є лише способом показати читачам ці ідеї і спонукати їх подумати над ними.

Останню подорож до Криму письменник здійснив у червні 1911 року. На острів його привела важка хвороба молодшого сина. Але внутрішній зв'язок Михайла Коцюбинського з Кримом не переривався ніколи: «Ці краї дали мені дуже багато вражень, і я із задоволенням згадую час своєї служби у філоксерній комісії, хоча довелося пережити й чимало гіркого» [1].

Цікаво, що друге життя, кінематографічне, творам із кримського циклу М. Коцюбинського дав чудовий український режисер Олександр Муратов, який у 2004 році зняв фільм «Татарський триптих». Прикметно, що саме цей фільм став першою після депортації 1944 року спробою екранізації української класики, пов'язаної з життям кримських татар у Криму. У фільмі знімалися відомі кримсьотатарські актори – Ахтем Сейтаблаєв, Ельзара Баталова, Ділявер Сеттаров, Сейтабла Меметов, Ельмар Аблаєв, а також артисти Кримсьотатарського академічного музично-драматичного театру. Головним художником фільму був Шевкет Сейдаметов.

Висновки. Кримський цикл оповідань Михайла Коцюбинського – яскрава сторінка у його творчій спадщині. Крим був для письменника не тільки місцем натхнення, а й відкрив йому новий незнаний світ життя і побуту кримських татар.

У ранніх творах Коцюбинського вражають не сюжетні лінії, а багатство й краса мови, авторське «малювання» словом, завдяки якому створюються замальовки нової для нього культури.

Важливу роль у цьому циклі обіймає зображення духовної сфери представників кримсьотатарської культури, які стали героями творів. У них відчувається не просто зацікавленість новою для письменника культурою, а глибоке співпереживання проблемам, які хвилювали населення Криму. Усе це створює неповторний колорит і допомагає становленню гуманних міжкультурних стосунків українського та кримсьотатарського народів.

Важко не погодитися з думкою літературознавців, що ці твори «сповнені дивною, неоромантичною туги за красою і свободою», а з дивовижних описів моря «починався новий Коцюбинський, прозаїк-модерніст, чий художні відкриття стануть значним здобутком не тільки української літератури» [6].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Губернський Богдан. «Ці краї дали мені дуже багато вражень...» Крим Михайла Коцюбинського. URL: <https://www.google.com/amp/s/ua.krymr.com/> (дата звернення: 23.06.2022)
2. Журба С. Художній світ української імпресіоністичної повісті 20-х років ХХ століття : монографія. Тернопіль : СМП «Астон», 2000. 120 с.
3. Ермоленко О. І. Михайло Коцюбинський (1864 – 1913): Життя та творчість / О.І. Ермоленко, Н.М. Коцюбинська. Чернівці, 2010. 104 с.
4. Меншій Аліса Миколаївна. «Напоєні красою слів твоїх...»: школа М.Коцюбинського в українському постімпресіонізмі: монографія. Миколаїв: Іліон, 2016. 580 с.
5. Коцюбинський М. Вибрані твори. Київ: КМ-Букс, 2014. 512 с.
6. Панченко Володимир. Кримські хроніки Михайла Коцюбинського. URL: <https://tyzhden.ua/History/119449>(дата звернення: 25.06.2022)
7. Сонцепоклонник. Образ Михайла Коцюбинського в художніх і художньо-документальних джерелах : бібліогр. покажч. 1913–2014 / Упр. культури і мистецтв Вінниц. облдержадмін., Вінниц. обл. універс. наук. б-ка ім. К. А. Тімірязєва ; уклад. О. М. Куцевол ; наук. ред. Н. І. Морозова. Вінниця, 2016. 234 с. URL: <https://library.vn.ua/Konf2017/text/Kotsubinskij.pdf>.(дата звернення: 25.06.2022).